

KİTAP İNCELEMESİ

AHMET AKBABA, İNSAN HAKLARI HUKUKUNDA ÜÇÜNCÜ KUŞAK HAKLAR,
LEGAL YAYINEVİ, İSTANBUL 2016

Derya Sınakçı*

1. GİRİŞ

Çağdaş hukuk ve siyasetin en başta gelen konularından biri şüphesiz insan haklarıdır. İnsan haklarına saygı gösterilmesi talebi, çağımızın en yaygın ve etkili siyasi ahlak çağrısıdır. Teorik olduğu kadar pratik bir sorun olan insan hakları son yıllarda ulusal ve uluslararası gündemin baş sıralarına yerleşmiş bulunmaktadır. Sadece akademik literatürde ve insan hakları savunucularının bildiri ve açıklamalarında değil, bürokratik ya da politik kaynaklı resmi söylemlerde de bu konu çok daha fazla tartışmanın odağında yer almaktadır.¹

Tarihin derinliklerinden gelen ve günümüzdeki önemi her şeye rağmen gittikçe artan ve bütün insanlığı ilgilendiren bu konu, uluslararası bir nitelik taşımaktadır. İnsan hakları, durağan değil, zamana ve ihtiyaçlara göre değişen bir yapıya sahiptir. İncelememize konu olan kitap insan haklarının önemine dikkat çekmekte olan önemli bir eserdir.

Kitabın yazarı Ahmet Akbaba, hâkim olarak görev yaparken aynı zamanda akademik çalışmalarını da sürdürmüştür. Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma daha sonra kitaplaştırılarak Legal Yayıncılık tarafından Temmuz 2016'da 352 sayfa olarak yayımlanmıştır. Yazar çalışmasında üçüncü kuşak hakları ve bunların etkin bir biçimde yürürlüğe konulması hususunu uluslararası insan hakları hukuku bağlamında ele almıştır.

*SDÜ Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Yüksek Lisans Öğrencisi.

¹ Mustafa Erdoğan, İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, Orion Kitapevi, Ankara, 2012.

Yazara göre, tarihsel gelişime bakıldığında insan onuru ve insan hakları kavramlarının ne ifade ettiğinin kolay anlaşılacağı görülmektedir. Oluşum sürecini halen tamamlayamayan bu hakların neler olduğu ve 'insan hakkı' olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği bu çalışmanın sorunsalını oluşturmaktadır. Yazar bu çalışmada, insan haklarının sahip olduğu nitelikler hakkında genel bilgi vermeyi amaçlamış, üçüncü kuşak haklar ile ilgili nitelikleri tartışmıştır. Bu bilgilere yer vermesindeki amaç; üçüncü kuşak hakların, insan hakları kategorisine kabul edilip edilemeyeceği konusunu aydınlatmaktır.² Gerek üçüncü kuşak haklara yönelik eleştirilerin cevaplandırılması gerekse insan haklarında var olan temel unsurların üçüncü kuşak haklarda da var olduğunun savunulması Eserin ana probleminin de bu olduğunu kanıtlar niteliktedir. Son bölümde yanıtlanmaya çalışılan, üçüncü kuşak hakların, doktrinde tartışılmaya devam eden ilkeler mi yoksa mahkemeler önünde ileri sürülebilen vazgeçilmez, devredilmez ve doğuştan kazanılmış bir 'insan hakkı' mı olduğu sorusu eserin belkemiğini oluşturmaktadır.

Yazarın bahsettiği hakları, ele aldığı sırayla kısaca tanımlayacak olursak;

Barış hakkı, herkesin uluslararası barış ve güvenlik şartları içerisinde yaşama hakkına sahip olduğu ve ekonomik, sosyal, kültürel haklar ile medeni ve siyasal haklardan bütünüyle istifade etme fikrini kapsayan bir kavram olarak tanımlanmaktadır.³ 1945 tarihli BM Şartı'nın BM'nin amaçları başlıklı 1. Maddesinde barış hakkı, 'Uluslararası barış ve güvenliğin temin edilmesi ve barışı korumak ve barışı tehdit eden faaliyetleri önlemek için etkili kolektif önlemler alınması' cümlesinde düzenlenmiştir. Barış hakkı adına önemli bir adım da, BM Şartı doğrultusunda kabul edilen Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası İlkeler Bildirgesidir. Bu bildirmede, uluslararası barışın korunması hususunda devletlerin işbirliği yapacağından bahsedilmiştir.⁴ Hakkın somut olarak

² Ahmet Akbaba, İnsan Hakları Hukukunda Üçüncü Kuşak Haklar, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.3

³ Jason Morgan- Foster, 'Third Generation Right ; What Islamic Law Can Teach the International Human Rights Movement' 8(1) 'Yale Human Rights and Development Law Journal' 2005, s.9.

⁴ Bkz: Akbaba, 2016, s.42.

ve diğer haklardan bağımsız bir şekilde ele alınması 1984 tarihli BM Halkların Barış Hakkına Dair Bildirgesi'yle gerçekleşmiştir. Barış hakkı'nın temel unsuru olan *vicdani ret* AİHM kararlarında, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. Maddesi olan 'din, vicdan ve düşünce özgürlüğü' ile ilişkilendirilmiştir.

Self determinasyon hakkı, son zamanlarda eski anlamından daha geniş kullanılmaktadır. Bu hakkın uluslararası hukuk doktrininde, demokrasi ile ilişkilendirilen iç ve ayrılma hakkını kapsayan dış yönü olmak üzere iki farklı yönü vardır.⁵ BM Şartı'nın 55. maddesinde ilke olarak düzenlenen self-determinasyon hakkının, İkiz sözleşmeler⁶ ile birlikte artık mevcut devletler için değil tüm milletler için tanındığı kabul edilmiştir.

Çevre hakkı'nın üzerinde uzlaşmış bir tanımı olmamakla birlikte bu hakkın konusunu; hava, su, toprak, doğal kaynaklar, flora ve faunanın korunması ve korunamamış olan çevrenin doğal haline kavuşturulması için gerekli tedbirlerin alınması oluşturmaktadır. Bu hakkı dolaylı da olsa tanıyarak insan hakları hukukuna kazandıran Stockholm Bildirgesi'dir. Bildirge her ne kadar bağlayıcı olmasa da 'sağlıklı ve temiz bir çevrede yaşam hakkını vurgulamaktadır. Çevre konulu konferansların düzenlenmesi, birçok protokol imzalanması çevre hakkının gelişimi açısından mühim adımlardır. Bu önemli adımlardan biri de 1997 Kyoto Protokolü⁷'dür.

Gelişme hakkı, insan kişiliği ve beşeri özgürlüklerinin tüm olanak ve boyutlarıyla gelişmesi için toplumsal imkânlar oluşturulmasıdır. İHEB'de gelişmenin önemine yer verilmiş olup İkiz Sözleşmelerle ilk defa gelişme hakkı vurgulanmıştır. Düzenlenen pek çok bildirge arasında şüphesiz en önemlisi Gelişme Hakkına Dair BM Bildirgesi'dir.

⁵ Kuvılcım Turanlı Yücel, Barış Hakkı ve Hayata Geçirilmesi, 12 Levha yayıncılık, İstanbul, 2012, s.90.

⁶ Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi

⁷ Sera gazı azatımı konusunda yükümlülükler getirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Faruk Bilir, Berkan Handemir, Çevre Hakkı ve Uygulaması, International Conference on Eurasian Economies, 2011, s 144.

2. DEĞERLENDİRME

Kitabın planına bakacak olursak, Birinci bölümde, insan haklarının sınıflandırılması ve üçüncü kuşak hakların ortaya çıkış nedenleri yer almaktadır. İkinci bölümde; barış hakkı, üçüncü bölümde; self determinasyon hakkı, dördüncü bölümde; çevre hakkı ve beşinci bölümde; gelişme hakkı olarak en belirgin üçüncü kuşak haklar incelenmiştir. Her bölümde üçüncü kuşak hakların kaynaklarına, gelişmelerine yardımcı olan unsurlara değinilmiştir. Altıncı bölümde, hakların öznesi ve yükümlüsü üzerinde durularak üçüncü kuşak hakların dava edilebilirliği, haklar arasındaki ilişki ve bu haklara getirilen eleştiriler aktarılmıştır. Son olarak, hakların hayata geçirilmesinin önündeki engeller incelenerek kabul edilmelerinin faydalarına değinilmiştir.

Eserde her bölüm başlangıcında ilgili bölümde değinilecek kavramlara öncelikle doktrindeki farklı tanımlar eşliğinde yer verilmiştir. İnsan haklarının, bireylerin etkin mücadelesiyle kazanıldığını savunan Akbaba, her bir hakkın tarihsel gelişimini detaylarıyla ele almıştır.. Hatta genel anlamda insan hakları kavramını açıklarken insan haklarının teorisinden başlamıştır. Bu anlamda aslında kitapta sadece insan hakları hukuku ve uluslararası hukuk kaynaklarından değil hukuk felsefesi ve sosyolojisi kaynaklarından da yararlanılmıştır. Bu anlamda yazarın her hususta doktrinlere yer verip, konuyu tartışmalar ve cevaplarıyla zenginleştirdiğini görmekteyiz.

Akbaba, insan haklarının niteliklerinden *bütüncül nitelikte olma* ilkesine ayrı bir önem vermiştir. Bu ilke, siyasal, politik, ekonomik, sosyal, kültürel haklar ve dayanışma hakları ayrımı yapmaksızın tüm insan haklarının bölünmez ve bütüncül nitelikte olması anlamına gelir.⁸ Yani her ne kadar insan hakları, içerikleri, işlevleri ve sınırlamaları bakımından birbirinden ayrılrsa da bu hakların tamamı bir bütünün parçaları olarak kabul edilmektedir. Burada yazara göre; küreselleşme sürecinin

⁸ Elizabeth Shaver Duquette, 'Human Right in the European Union: Internal versus External Objectives', 34(2) Cornell International Law Journal, 2001.

yoğun olarak yaşandığı 21. yüzyılda insan haklarının, ortaya çıkan sorunların çözümünde daha etkili rol oynayabilmesi bütüncül olma yönünün ön plana çıkarılmasına bağlıdır.⁹ Yazar aynı zamanda üçüncü kuşak hakların bazı birinci kuşak haklarla bağlantılı olduğuna değinmiştir. Buna örnek olarak çevre hakkının, *sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı* şeklinde ele alınmasını göstermiştir.¹⁰

Akbaba, üçüncü kuşak hakların gelişimine yardımcı olan unsurlara oldukça geniş yer ayırmıştır. Bu unsurlara çok önem verdiği gözlenmektedir. Hatta belki de bu unsurların ilerde dördüncü kuşak hakların gelişimine de yardımcı olabileceğini belirtmiştir. Yazara göretek tek unsurların tarihsel süreçlerinin ele alınması mühimdir. Zira bir araştırmanın doğru ve zengin olmasını sağlayan en önemli koşullardan biri önce ilgili konunun tarihini kavramak, gelişimini anlamlandırmaktır. Ayrıca yazar tüm bu unsurların Türkiye mevzuatındaki yerlerine de değinmiştir. Türkiye adına özel bir başlık açması eserin, uluslararası hukuk ve insan hakları hukukunu Türkiye bazında inceleyenlere kaynaklık edebileceğini ortaya koymaktadır. Türkiye'deki ilk vicdani ret eyleminden¹¹ bahsederken bu eyleme neden olanlar hakkında açılan kamu davasından ve aldıkları hapis cezasından, bu cezanın para cezasına çevrilmesinden de bahsetmiştir. Kamu davasının bu derece ayrıntısına girmesi yazarın mesleğinin hâkim olmasının, tezini ele alış şeklini etkilemiş olabileceği ile açıklanabilir.

Eserde konuya ve unsurlara ilişkin pek çok mahkeme kararı (AİHM Kararları) sunulmuştur. Örnek olarak çevre hakkında anlatılan, mahkemece davasında AİHM'in ilk defa çevre ile insanoğlunun yaşam kalitesi arasındaki ilişkiye vurgu yaptığı görülmektedir. Bunlar da hakların dava edilebilirliğini, uluslararası yargı alanında ne şekilde ele alındıklarını, nasıl karşılandıklarını ve

⁹ Suat Söylemez, 'Küreselleşen Dünyada Yoksulluk Sorununun İnsan Hakları Açısından Değerlendirilmesi' İÜSBE Kamu Yönetimi ABD, Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s.164, Anayasa Mahkemesi Kütüphanesi, İnsan Hakları Bölümü.

¹⁰ Muhlis Öğütçü, Dayanışma Hakkı Olarak Yurttaşların Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 27, 2009, s.36.

¹¹ Akbaba, 2016, s. 56.

yorumlandıklarını bize gösteren önemli delillerdir. Ama aynı zamanda mahkeme kararlarının çok uzun aktarılmasa da sayıca fazla olmaları konuyu dağıtma tehlikesi taşımaktadır. Yargı kararları ayrı bir bölüm halinde işlenseydi daha sağlıklı bir anlam bütünlüğü sağlanabileceği kanaatindeyiz.

Eserde ayrıca çok fazla alıntı olduğundan anlatımın çok sade olduğu söylenemez. Self determinasyon hakkı bölümünde, içsel ve dışsal self determinasyonu örneklemek için Akbaba oldukça uzun bir dipnota yer vermiştir.¹² Konunun içinde bu kadar uzun bir örnek okuyucunun dikkatinin dağılmasına neden olabileceken en azından dipnotta yer vermesi doğru bir seçenek olmuştur. Yine de kendisi daha sonra uluslararası hukukta self determinasyon örnekleri başlığı açarak pek çok ülkede yaşanan örnekleri aktarmıştır. Burada da kitabın genelinde olduğu gibi çok çeşitli kaynaklardan yararlandığı görülmektedir.

Çevre hakkını incelediği bölümde aslında yazar niçin yargı kararlarına bu kadar fazlaca değindiğini açıklamıştır; yargı kararları sadece sağlıklı çevrede yaşama hakkının gelişiminde değil, bu hakkın destekleyicisi olan sürdürülebilir kalkınma gibi kavramların da gelişiminde önemli rol oynayan etkenlerden birisidir. Yargı kararlarını önemli görmesindeki bir diğer etkense, uluslararası sözleşmelerde yer almayan çevresel korumaya yargı kararları ile imkân tanınmasıdır.¹³ Bu sebepleri sunduktan sonra yazar tekrar çevre hakkında da fazlaca uyuşmazlığa yer verip bunların değerlendirmesini yapmıştır. Genel olarak çevre hakkını diğer haklara göre çok daha geniş ele aldığı görülmektedir. Bu da özellikle çevre hukuku alanında çalışan araştırmacılar için etkili bir birikim ve kaynak olabileceğini göstermektedir.

Üçüncü kuşak haklara getirilen eleştirileri sırasıyla cevaplandığı son bölümde; 1982 Anayasasında üçüncü kuşak hakların, Anayasanın birinci veya ikinci kuşak haklarına yerleştirildiğinden bahsetmiş ve bunun uygulamada birçok soruna

¹² Akbaba, 2016, s.99.

¹³ Akbaba, 2016, s.151.

neden olduğunu belirtmiştir.¹⁴ Fakat bu sorunları açıklamamıştır. Kavramları ve konuları son derece ayrıntılı ele alan Akbaba'nın bu hususu da açıklayarak sonlandırmasının daha yerinde olacağı düşünülebilir.

3. SONUÇ

İnsan hakları, insan onurunun korunması ve geliştirilmesi amacına hizmet etmektedir. İnsan haklarının hedefi, insan üzerindeki her türlü baskının ortadan kaldırılmasıdır. İlk iki kuşak haklarda olduğu gibi üçüncü kuşak hakların da kaynağı insan onurudur. Akbaba bu hakların, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların meşruluğunu tehlikeye atmayarak tam aksine dünyada yaşayan ve gelecekte yaşayacak tüm milletlerin bu haklara sahip olmasını ve hakları etkili bir şekilde kullanmalarını sağlayacağını belirtmektedir. Yazarın deyimiyle bu çalışmanın amacı; doktrinde bütüncül bir bakış açısıyla incelenmemiş, aralarındaki ilişkiler ve çatışmalar irdelenmemiş olan üçüncü kuşak haklardan bazılarının, tarihsel süreç içerisinde ilke olmaktan insan hakkı olmaya kadar varan evrim süreçlerinin tek bir çalışmada anlatılmasıdır.¹⁵ Üçüncü kuşak haklar hakkında oldukça az sayıda çalışmanın var olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, bu çalışmanın akademide önemli bir boşluğu doldurduğu görülmektedir.

Doktrinde üçüncü kuşak haklar arasında kabul edilen insanlığın ortak mirası ve azınlık haklarına eserde yer verilmemiştir. Üçüncü kuşak hakların tamamına yer vermenin tezin kapsamını genişleteceğinden yazar, çalışmasının doktora tezinin kapsam ve sınırlarını fazlasıyla aşacağından endişelenmiştir. Bu nedenle üçüncü kuşak haklar arasından en çok bilinen hakları ele alarak bir sınırlamaya gitmiştir. Sadece önemli ve gerekli görülen ilkelere değinen eser aslında çok iyi okunduğunda değinilmeyen haklar adına da aynı yöntemle bir çıkarımda bulunulabilecektir.

¹⁴ Akbaba, 2016, s.304.

¹⁵ Akbaba, 2016, s.8.

Dayanışma hakkı olarak da bilinen üçüncü kuşak hakları, diğer birinci ve ikinci kuşak hakların geçmiş olduğu aşamalardan geçmiştir. Yani bir konunun hak olarak hukuk âleminde yer alması için gerekli olan norm öncesi ve normatif aşama dayanışma hakları için de geçerlidir.¹⁶ Toplumsal ve uluslararası dengesizlik ve çatışmalar, çevre, gelişme ve barış hakları gibi üçüncü kuşak hakların hukuk öncesi temelini oluşturmuştur. Sömürgelerin bağımsızlık kazanmasının ardından barış hakkı ile kitlesel imhacılığa; çevre hakkı ile kapitalizmin doğayı sermaye artışı olarak gören algıya; gelişme hakkı ile emperyalizmin halklar üzerindeki baskısına ve bunun neticesinde ortaya çıkan yoksulluğa karşı çıkmıştır.¹⁷

Yazara göre, günümüzde bu hakların, talep sürecini geçerek norm öncesi devreyi aştıkları ve pozitif hukuk alanında tanındıkları ve mevcut hukuk düzenleriyle de çelişmedikleri görülmektedir. Akbaba'nın üçüncü kuşak haklar hakkında sunduğu bazı çözüm önerileri eserdeki amacını ortaya koyması adına önem arz etmektedir. Bu sayede diğer araştırmacılar da sadece bilgi edinmekle kalamayacak fikir de edineceklerdir. Teorinin yanında uygulamada da, üçüncü kuşak hakların artık tanındığının ve çeşitli ülkelerin hukuklarınca yer verildiğinin gösterilmesi gerekmektedir. Bu anlamda çevre hukuku alanından bahsedecek olursak; ulusal düzeyde, toplumun tüm tabakalarının özel çıkarlarından vazgeçerek, ortak menfaat kavramında birleşmeleri, uluslararası düzeyde ise yine hem milletlerin hem de çok uluslu şirketlerin özel çıkarlarından vazgeçerek insanlık için ortak menfaat içeren çevre hakkı kavramında birleşmeleri gerekmektedir.¹⁸ Akbaba tarafından bu alanda atılacak en önemli adımın, imzalanacak bir uluslararası sözleşme olduğu ileri sürülmektedir. Hatta imzalanacak bu sözleşmeyle birlikte Uluslararası Çevre Mahkemesi kurulabilirse, bunun devrim niteliğinde bir gelişme olduğundan bahsetmektedir.

¹⁶ Akbaba, 2016, s.180.

¹⁷ Akbaba, 2016, s.33.

¹⁸ Akbaba, 2016, s.310.

Gelişme hakkı alanında; *gelişme* kavramının hakkın istenen tek amacı olarak görülmesi gibi hususlar üzerinde çalışılması gerekmektedir. Gelişme hakkını etkili kılmak adına ise uygun kılavuz belgeler hazırlanması yazarın getirdiği bir diğer çözüm önerisidir.

Sonuç olarak, üçüncü kuşak hakların uluslararası insan hakları alanında birinci ve ikinci kuşak hakların sahip olduğu konuma kavuştuğu görülmektedir. Ancak bu hakların birinci ve ikinci kuşak haklar gibi ileri sürülebilmeleri için bu hakların herhangi bir muğlâklığa yer vermeyecek şekilde yeniden tanımlanmaları, kapsamlarının net bir şekilde belirtilmesi ve bağlayıcı uluslararası sözleşmeler ile güvence altına alınmaları gerekmektedir